УДК: 355.343.4

О.А. Хижняк

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПОНЯТТЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК ЗАХИСНИКА КРАЇНИ

Стаття присвячена психологічним основам становлення людини-захисника країни. Розкривається поняття "психологія становлення захисника країни". Показано співвідношення ролі особистості й групи у стосовно рішення проблеми захисту країни.

***Ключові слова**: захисник, особистість, країна, становлення, група, колектив, особистісна зрілість, свідомість громадянина, право й обов'язок.*

У суспільній свідомості виявляється стійка тенденція падіння престижу військової служби, звичайним серед молоді стало цинічне ставлення до героїчного минулого Вітчизни. отримали широке розповсюдження байдужість, егоїзм, агресивність, неповажне ставлення до старшого покоління. Багато молодих людей нашої країни ставляться до виконання найважливішого громадянського обов'язку – захисту країни, - безвідповідально, навіть при підготовці у військовому інституті з перспективою отримання звання офіцера Збройних Сил. У сучасній Україні, як і в багатьох країнах СНД утратила свою роль система патріотичного виховання, а діяльність, спрямована на формування в молоді відповідального ставлення до Вітчизни, піддається деструктивній критиці. Створення нових технологій боротьби, у тому числі інформаційних, поряд з удосконаленням видів зброї масового знищення людей, скорочення строків дійсної військової служби в Збройних Силах України, відсутність ефективного державної системи підготовки молоді до військової служби, зниження загального авторитету армії та інші причини обумовлюють зростання вимог до майбутніх офіцерів як до професійних захисників Вітчизни. Тому особливого значення в наші дні набуває військово-патріотичне виховання студентів ВВНЗ як майбутніх офіцерів запасу і курсантів як майбутніх кадрових офіцерів. Закладам професійної освіти належить провідна роль у координації розвивальних та виховних впливів щодо розвитку в студентів любові і відданості до Батьківщини формування, готовності її служити.

Метою даної статті став теоретичний аналіз психологічної суті поняття "особистість захисника країни".

У традиціях вітчизняної психології *особистість* розглядається як результат свідомої діяльності в процесі соціалізації, складна взаємодія природної індивідної програми з програмою соціального розвитку, (Б.Г. Ананьєв; О.М. Леонтьєв та ін..), в ході якого "..людська істота з певними біологічними задатками шляхом засвоєння системи знань, норм, цінностей набуває якостей, необхідних їй для життєдіяльності в суспільстві". (В. В Москаленко) [7; с. 296].

Особистість, за С.Д. Максименко, є формою існування психіки людини, яка являє собою цілісність, здатну до саморозвитку, самовизначення, свідомої предметної діяльності і має свій унікальний та неповторний внутрішній світ (С.Д.Максименко) [6; с. 38].

Вислів "особистість захисника" за аналізом довідкової літератури набуває особливого значення, коли постає у зв`язку з поняттями "країна", "Вітчизна", "Батьківщина".

Так, у Великій радянській енциклопедії слово "захисник" у його відношенні до військової діяльності розкривається повною мірою в статті "захист Вітчизни", як і в радянській воєнній енциклопедії [12]. Захист Вітчизни розглядається як боротьба народу і держави в напрямку захисту своєї країни, її суверенітету і державної цілісності від зовнішніх нападників і спроб поневолення [12; с. 425-426], при цьому підкреслюється необхідність саме соціалістичної Вітчизни як держави из певним соціальним устроєм життя [12; с. 427-428].

У словнику В.Даля дієслово "захищати" відноситься до когось або чогось, що треба охороняти, обороняти, за кого треба заступатися і недавати в обіду, також мова йде про захист себе, самозахист. В.Даль повертає нас до споконвічних понять – заступництва, покровительства, опосередковано виводить на незалежність захисту від соціального устрою життя, вказує на зв`язок з вірою: "Бог – мій захист", і на відповідність дієслова "захищати" постатям як чоловічого, так і жіночого роду, а також на наявність характеристик, належних захисникові [4;с. 669].

Розглядаючи поняття "захисник" по відношенню до країни, привертає увагу те, що захист країни – своєї Батьківщини розкрито як моральний обов`язок і право її громадянина.

У сучасному понятті "громадянин" – це "особа, яка належить до постійного населення нашої держави, та користується її захистом і наділена сукупністю прав та обов'язків", серед яких захист країни. У словнику російської мови громадянськість визначається як усвідомлення людиною своїх прав і обов'язків у відношенні до країни [9, с. 342].Людина, орієнтована на захист країни,відповідно характеризується високим рівнем громадянськості.

Поняття громадянськості широко вживається в Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності, сучасній психолого-педагогічній і соціологічній літературі (О.В. Киричук, С.Г. Рябов, О.В. Сухомлінська, М.Й. Боришевський та ін.).

О.В. Сухомлинська відмічає, що громадянськість як інтегративна якість особистості дозволяє людині почуватися юридично, соціально, морально, політично дієспроможною. До головних складових громадянськості вона відносить моральну та правову культуру, почуття власної гідності та свободи, дисциплінованість, повагу та довіру до інших громадян, до органів влади, гармонійне поєднання у свідомості та реальній поведінці громадянської відповідальності і обов'язку перед іншими людьми, Батьківщиною, що базується на національних та загальнолюдських цінностях. Громадянський патріотизм, очевидно, слід розглядати, і як захисту побудованого, і як суспільну основу державного будівництва.

Сучасні ідеї громадянськості є продовженням ідей Б.Г.Ананьєва, К.Д.Ушинського, А.С.Макаренко, В.В.Сухомлинського, В.К.Котирло про соціальне і особистісне значення для людини якостей громадянина. Громадянськість розглядається як важлива моральна риса характеру особистості (М.І. Алєксєєва) що проявляється в усвідомленні суб'єктом своєї належності до певної країни, своїх прав і обов'язків, почуті відповідальності за її долю, служінні суспільному ідеалові. Надзвичайно актуальними звучать сьогодні слова І. Я. Франка про роль ідеалів як основної складової спрямованості особистості відносно часів матеріальних скрут народу: "Тільки там, де ідеали живі, розвиваються і пнуться ними далі вище, маємо й прогресивну і чим раз інтенсивнішу матеріальну продукцію" [13, с. 76]. Громадянськість особистості є тісно пов'язаною з її духовним життям. Значення духовності підкреслюється в літературі і спеціально досліджується І.Д.Бехом, О.П.Колісником, В.П.Москальцем, у зв`язку з військовою діяльністю та іншими.

У своїй основі поняття громадянськість містить психологічну категорію ставлення людини до своїх прав і обов'язків у країні. Це – комплекс ставлень людини: до своїх прав і обов'язків у країні, до народу. У становленні особистості громадянина важливого значення набуває прийняття особистісто громадянських обов'язків, складником яких є ставлення до співвітчизників. Ставлення людини, втілені в її життєву активність, плідну життєдіяльність, стають основую формування відповідних особистісних якостей громадянина, у тому числі, в особистості майбутнього офіцера збройних сил (Л.А.Снігур [10]).

Основні положення про активність особистості розроблені Г.С. Костюком, дослідження людини в проявах її активності є традицією української психології.

У категорії активності знаходять прояв не тільки ті якості, які характеризують особистість як виконавця і людину, що адаптується, а й ті, які підкреслюють здатність людини до творчості, ініціативи, перетворення навколишнього світу і себе, тому що людина є суб`єктом власної психічної активності.

При становленні особистості як захисника особливого значення набуває розвиток самоактивності, національної свідомості та самосвідомості.

М.Й. Боришевський визначає особистість як суб'єкт процесу саморегуляції в контексті становлення її духовності.

Людська психіка існує у вигляді психоенергії, при чому охоплює психічне минулого, теперішнього і майбутнього. Функціонуючи як єдиний комплекс, людська психіка має чотири рівні – несвідомий, підсвідомий, свідомий і надсвідомий, кожен з яких реалізує свої псі-програми (М.Й Варій). Енергетична концепція психічного привертає увагу на те, що у глибині свідомості і серця є якась сила, що не менш нескінченна, ніж час і простір, що для орієнтації на захист країни має провідне значення. Почуття цієї внутрішньої сили народжує метафізичну безстрашність. Спираючись на цю силу, можна вести себе сміливо і під вогнем, і в багатьох ситуаціях, що вимагають громадянської мужності. Ця сила не порівнянна з тією, яка виходить із швидкоплинних гасел, дія яких закінчується тоді, коли людина зливається з натовпом. У нестійких ситуаціях життя і виявляється ця внутрішня сила, яка привідкриває велич особистості людини. М.Й. Варійом розкрито енергетичну концепцію психіки і психічного.

Очевидно, що дослідження становлення людини як захисника з екзістенційним значенням цієї місії має проходити з урахуванням єдності особистості у просторі "минуле-сьогодення-майбуття" з урахуванням органічної єдності всіх рівней організації психіки.

Проводяться психологічні дослідження щодо практичної підготовки професійного військового О.В. Копаницею, В.В.Стасюком підкреслюється зростання ролі морального фактора в умовах сучасної війни (збройного конфлікту), О.Ф. Хміляром досліджується роль героїчних символів як ефективного психологічного фактора в ході ведення бойових дій, у науковій літературі підкреслюється значення інформаційного фактору тощо. Особистість захисника розглядається у зв`язку з більш узагальненим поглядом на роль особистості в історії народу. Зіставлення ролі групи, - віче, громади, колективу, сучасного поняття корпоративу і окремої особистості в їх складі ставить багато питань.

Очевидно, що реальним носієм влади бувае бюрократія, правляча еліта, дії яких не завжди відповідають інтересам людської громади. У цій об'єктивній суперечності закладено вічний протест, боротьбу, протистояння, змагання, конкуренцію між людиною-громадянином, народом і державно-публічними інституціями. З однієї сторони, такі масові публічні заходи, як: мітинги, маніфестації, демонстрації постають як голос народної маси, що диктує урядам, їхню поведінку. "Не наради політичних діячів, а тільки душі натовпу, визначають долі націй,"– стверджує С. Москвічі [8], з іншої, - відмічається, що сила лідера може впливати на будь-який колективний орган, маскуючи цим колективну безвідповідальність. Відтінок осуду і зневаги в означеннях соціально-культурного явища самоорганізованих груп міститься у словах толпа (рос.) crowed (англ.), fouly (франц.),gentio, muchedumbro (ісп.), Meng (нім.) тощо. Виразно негативне, "аристократично зневажливе" ставлення до "натовпу" зафіксоване в соціологічних, політичних літературних джерелах (Г.Тард, Х.Ортега-і-Гасет, Г.Лебон). Приклади історії неодноразово доводять, що більшість як і меншість здатна виявити себе безвольною, підлою масою, яка зважає тільки на силу. Тому важливо творення, сили активної меншості, котра б очолювала прогресивний розвиток країна. Боротьба і прогресивний розвиток має забезпечуватись і на духовному і на економічному, на суспільно-організаційному і, навіть, на індивідуально-генетичному рівнях. У цьому випадку мова не йде суто про військо. Важливо коло однодумців захисту і прогресивного розвитку Вітчизни в широкому загалі суспільства, що при нагальній потребі на всіх щаблях структурованого суспільства доведуть свою значимість і життєву придатність захистити країну. Прогресивні зміни в суспільстві можливі, коли у свідомості народу на постамент слави буде зведено образ захисника справедливості, що не постає над фактом належності до будь-якого класу суспільства чи його прошарку, а є свідомою особистістю, - органічною частиною цілісності народу своєї країни.

Т. Шевченко, М.Драгоманов, І.Франко, М. Грушевський підкреслювали особливу роль інтелігенції в житті народу і справі захисту його інтересів. І.Франко вважав, що інтелігенції слід іти не назад до народу, а вперед із народом. І. Франко також тлумачив "інтелігентність" через здатність передусім розумної поведінки і розумність вбачав у моральних засадах активності. Згідно з І.Франком, інтелігентність – це не стільки ознака стану, не прошарок (радянське або марксистське тлумачення), але такий стан духу і дій, який має основою свідому моральну активність (властиву людям усіх сфер праці, рівнів інтелекту, соціальних станів), це функція інтелектуально-духовного (морального) підходу до життя, інтелектуально-духовна основа активної життєвої позиції особистості. Провідна верства не лише посилює потенціал і енергію народних мас, але й спроможна більш об'єктивно оцінювати реальний стан і перспективу розвитку суспільства. "Чим вища інтелігентність даної нації, – писав В.Липинський,– тим більше розвинена серед її провідної верстви здатність спокійно і правдиво обсервувати громадські явища…" [5, с.352].

В.Липинський уважав, що особистості, індивіди, маючи добру інтелектуальну, політичну, емоційно-психологічну підготовленість, здатні суттєво впливати на перебіг не тільки процесів у групі, але й суспільно-політичних та історичних процесів, та зазна

Відомий український просвітитель і педагог К.Ушинський зазначав, що якби високо не була розвинута людина, вона завжди буде стояти нижче народу [13]. Отож офіцер, як представник інтелігенції має відчувати себе частиною народу і бути на крок попереду і саме таке усвідомлення своєї місії слід розвивати в майбутнього захисника країни.

Розуміння феномена людини-захисника знаходиться на перетині інтересів цілого ряду наук – історії, культурології, соціології, політології, педагогіки, філософії, стає предметом літератури.

Прогресивність вирішення питання захисту народу міститься у вихованні людини як захисника, її гуманної сутності, в першу чергу, – в офіцерській еліті, яка бере відповідальність і, як інтелігенція, здатна привести народ за собою як така, бути на корпус вперед. Не в останню чергу, виховання якостей людини – захисника важливо в самому народі –в першоджерельних основах народного менталітету, звідки народжується кращі його представники.

Отож, вищенаведене підводить до думки, що захищеність країни формується у верхніх ешелонах влади, проте корені її знаходяться у товщі народних має «єдиним джерелом влади має був народ, як це сказано в ст.5 Конституції України, який через держ

Виходячи з цілісності структури особистості, К. К. Платонов уважав особистість вищим рівнем розвитку психіки, розрізняв поняття "мінімум особистості" і "мінімум соціальної зрілості особистості". Мінімум особистості визначається усвідомленням свого Я, що активно протиставляється "не Я", в іншому, - мінімум соціальної зрілості характеризується усвідомленням особистісто свого місця серед інших людей, прийняттям особистісто певних соціальних норм, що визначають її здатність активно, свідомо брати участь у житті суспільства [10, с. 230-231], у тому числі, взяти на себе відповідальну місію захисника країни. Орієнтація людини на захист країни є ознакою її соціальної цілісності.

Згідно з відомим сучасним методологічним принципом єдності свідомості і діяльності, особистість, оволодіваючи діяльністю, у ній же і вдосконалюється. При цьому важливою є гармонія професійного і особистісного розвитку як відповідність індивідуального потенціалу професійній орієнтації людини, її *призначенню*.

Разом з тим, високе володіння фахом не завжди означає відданість країні і, як ми вже підкреслювали, саме розвиток громадянськості здатен інтегрувати людину як захисника. Як зазначає Б.Г. Ананьєв, *невід'ємними показниками майстерності і професіоналізму* є розвиток ціннісного ставлення до діяльності, мотиваційної готовності.

Г.О. Балл, вказуючи на роль особистісної складової у професійній діяльності, також зазначає, що передусім важливим є становлення ціннісно-мотиваційного стрижня особистості як детермінанти її професійної спрямованості і розрізняє *фахівців*, які володіють методами, засобами, техніками своєї справи, і *професіоналів*, які крім цього володіють цінностями, ідеалами і, взагалі, професійною культурою (Г. О. Балл. О.П.Саннікова та ін.).

Військовий професіонал – це соціально компетентна, *психологічно зріла особистість*, яка характеризується професійною майстерністю, громадянською позицією, що визначає його спосіб життя, особливий професійно орієнтований, світогляд і почуття приєднання до професійної спільноти захисників країни (Л.А.Снігур).

Результатом особистісного розвитку людини в професійній діяльності є *професіоналізм* – інтегративна характеристика професійно зрілої особистості як суб'єкта діяльності, спілкування, праці. Поняття "професіоналізм", таким чином, містить у собі види зрілості особистості, – соціальну, особистісну, діяльнісну. Військовий професіонал – це особистість, котра володіє нормами професії як у мотиваційному, так і в інструментальному планах, слідує професійній етиці; результативно і успішно, з високою продуктивністю і якістю здійснює свою трудову діяльність; відзначається розвинутими професійними перспективами; самостійно будує сценарій свого професійного життя; *розвиває свою особистість і індивідуальність засобами професії;* протистоїть зовнішнім перешкодам; докладаючи творчості, сприяє підвищенню престижу своєї професії в суспільстві.

У розумінні проблем становлення особистості як фахового захисника країни, поняття *призначення* набуває ширшого змісту за своє втілення в окремій професійній діяльності і набуває ознаки способу життя. Професіоналом, на думку А.К. Маркової, є людина з такими особистісними характеристиками, як, зокрема, внутрішній локус контролю; адекватна самооцінка і готовність до диференційованої оцінки рівня свого професіоналізму.

Поняття особистості захисника країни передбачає не тільки орієнтацію на певну діяльність, у тому числі, професійну діяльність захисника країни, але й виконання певних ролей, відповідний статус у суспільстві. Згідно з Б.Г. Ананьєвим, у дорослому віці становлення обумовлюється саме статусно-рольовими соціальними характеристиками життя людини. Для становлення особистості захисника країни важливо, який *статус* вона займає в суспільстві. На те, що *становище особистості в суспільстві визначається системою її прав і обов'язків*, їх співвідношенням, реальним забезпеченням прав особистості з боку даного суспільства і реальним здійсненням обов'язків з боку особистості, що права і обов'язки складають ядро статусу, але їх значення – для теорії особистості все ще недооцінюються, свого часу вказував Б.Г.Ананьєв, але це є актуальними і в наш час.

Роль (від франц. ryle) – динамічний статус особистості в групі (К.К.Платонов) [9, с.125]. Для прогресивного становлення особистості характерна відсутність механічності при виконанні ролей – професійних або соціальних. Особистість виконує їх свідомо, як і свідомо прагне обирати діяльність за призначенням, діє по совісті, за результатами свідомого вибору. Разом з тим, завдяки виконанню певних ролей, людина може втратити виразність, перейти на рівень функціонування, до регресу і, зокрема, до професійних деформацій особистості.

При виборі соціальних ролей, на перший план виступає свідомий вибір особистості в просторі реальних об`єктивних обставин життя. *Завдяки вибору способу життя, його укладу* як стійкої системи життєдіяльності, зумовленої включенням індивіда в ті чи інші спільноти, змістом і характером виконуваної ним діяльності, певним соціальним ролям і статусам при збереженні і актуальності ціннісних орієнтацій особистості відбувається розвиток особистісних основ захисника країни. Роль захисника передбачає різні сфери професійного вибору, що виражають однакову позицію людини. Захисник – це не тільки професія, скільки життєвий вибір і позиція. Мотивація захисту є не тільки результатом підготовки особистості до певної діяльності, а результатом прийняття ролей, позицій, що зумовлено загальним і попереднім до професійної підготовки розвитком особистості.

Таким чином, постать воїна – захисника країни в гармонії його прав і обов`язків є центральною в еволюції базисних факторів суспільства.

Характеристика захисника країни знаходиться в тісному взаємозв`язку з такими категоріями як людина, особистість, покликання та призначення з властивим для ролі захисника статусом у суспільстві, а також розвинутими якостями людини як *суб`єкта життєдіяльності*.

Висновки. Розвиток орієнтацій особистості на захист країни слід розглядати як *складову особистісного зростання*, особливо в просторі навчально-професійної діяльності військовослужбовця. У варіанті особистісного розвитку, становлення людини як захисника країни означає не тільки шлях, змістом якого є просування по службових сходинках, але реалізацію життєвого призначення, ствердження моральної гідності, що відбивається на підвищенні, перш за все, духовно-моральної якості життя. Погляди на сутнісну основу розвитку особистості як захисника країни показав, що значимими характеристиками майбутнього офіцера мають бути розвиток громадянськості, якостей лідера при впровадженні громадянських ідей, відчуття соборної єдності з народом своєї країни, розвиток відповідних рис, свідоме розуміння того, кого треба захищати, що і хто потребує захисту, ціннісно-мотиваційний розвиток, розвиток емоційно-вольової та конативної сфер особистості. Конструктивним при вивченні проблеми є системно-структурний та суб`єктно-діяльнісний підходи.

Рішення проблеми становлення особистості захисника країни значною мірою зумовлюється ставленням особистості до права і обов'язку захисту своєї країні проявляється у громадянській позиції особистості відносно країни та її народу.

Орієнтація людини на захист країни є однією з характеристик *особистісної зрілості* людини.

Подальший розгляд цієї проблеми в теоретичному плані стосується пошуку умов оптимізації процесу сприяння становленню захисника країни у військово-педагогічному процесі військового інституту.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Ананьев Б. Г.* Избранные психологические труды: В 2-х томах / под. ред. А.А. Бодалева, Б.Ф. Ломова [вводная статья А.А. Бодалева и др.] / Б. Г. Ананьев. – М.: Педагогика, 1980. – Т. 1. – 230 с.
2. *Ананьев Б.Г.* Избранные психологические труды: В 2-х то- мах / Под ред. А. А. Бодалева, Б. Ф. Ломова, Н.В. Кузьминой [сост. и автор предисл. Н. В. Кузьмина] / Б. Г. Ананьев. – М.: Педагогика, 1980. – Т. 2. – 287 с.
3. *Варій М.Й.* Енергетична концепція психіки і психічного: Монографія / М.Й. Варій. – К.: ЦУЛ, 2009. – 318 с.
4. *Даль В.* Толковый словарь Живого Великорусского языка / В. Даль. – М.: Рус. яз., 1955. – Т. 3. – 699 с.
5. *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів / В. Липинський. – Київ – Філадельфія. – Твори. – Т.6. – К.: Інститут українознавства ім. Крип`якевича НАН України, 1995. – 470 с.
6. *Максименко С.Д.* Генеза здійснення особистості / С.Д. Максименко.– К.: Вид-во ТОВ "КММ", 2006,–240с.
7. *Москаленко В.В.* Психологія соціального впливу : навч. посіб / В. В. Москаленко. — К. : Центр учбової літератури, 2007. — 448 с.
8. *Московичи С.* Социальные представления : исторический взгляд / С. Московичи // Психологический журнал. — 1995. — Т. 16. — № 1. — С. 3—14.
9. Словарь русского языка / Сост. С.И. Ожегов. – М.: Рус. яз., 1953. – 705 с.
10. *Платонов К.К.* Краткий словарь системы психологических понятий / К.К. Платонов. – М.: Высшая школа, 1964. – 174 с.
11. *Снігур Л.А.* Психологія становлення громадянськості особистості : Монографія / Л. А. Снігур. — Одеса : Видавець М. П. Черкасов, 2004. — 331 с.
12. Советская военная энциклопедия / Пред и гл. ред. комиссии Н.В. Огарков. – Т.3. – М.: Воениздат, 1977. – 672 с.
13. *Франко І.* Поза межами можливого / І. Франко // Вивід прав України. – Львів: Слово, 1991. – С. 118–125.
14. *Ушинский К.Д.* О народности в общественном воспитании / К.Д. Ушинский. [Изб. пед. соч.]. – М. : Учпедгиз, 1945. – С. 53 – 69.

Подано до редакції 30.09.2010